

Osnovna škola i njeni učinci u selu

(Prilog proučavanju društvenih institucija u selu)

Stipe Šuvar

Osnovna škola je jedna od najvažnijih društvenih institucija u selu ne samo zbog toga što je bila i ostaje onaj činilac koji pruža sistematski javni odgoj i obrazovanje novim naraštajima u selu i tako ih prva osposobljava za sve one životne uloge koje nisu vezane za porodično zemljišno gospodarstvo i neposredan odgoj i obrazovanje u poljoprivrednoj porodici, nego i zbog toga što je ona još uvijek **žarište** mnoštva djelatnosti, inovacija i inicijativa u seoskoj sredini.

UKRATKO O RASPROSTRANJENOSTI I HISTORIJI ŠKOLA

O rasprostranjenosti i distribuciji osnovnih škola osnovne predodžbe možemo steći iz slijedećih podataka:

Osnovne škole u 1963. godini

Područje	Broj osnovnih škola	Broj naselja na jednu školu	Broj stanovnika na jednu osnovnu školu	Broj četvornih kilometara na jednu školu
Jugoslavija	14.459	1,9	1.282	17,7
Bosna i Hercegovina	2.666	2,2	1.229	19,2
Crna Gora	661	1,9	713	20,9
Hrvatska	3.477	1,9	1.196	16,3
Makedonija	1.448	1,2	970	17,8
Slovenija	1.204	5,0	1.321	16,8
Srbija	5.003	1,2	1.527	17,7
uža Srbija	3.557	1,2	1.355	15,7
Vojvodina	693	0,7	2.676	31,0
Kosovo i Metohija	753	1,9	1.280	14,5

Izvor: SGJ 1964, str. 350, 503, 538—561.

Većina naselja nema osnovnu školu, iako na prvi pogled iz ove tabele proizlazi da ima. Naime, mnoga gradska i velika seoska naselja imaju dvije i više osnovnih škola. Po našem računu, Jugoslavija ima danas 372 gradska naselja. Na žalost ne znamo koliko ona imaju osnovnih škola. Sedamdeset najvećih gradova ima 792 osnovne škole.¹ U tabeli vidimo da Vojvodina ima znatno više škola nego naselja, a tačno ima 242 škole više. Već iz toga proizlazi da većina naselja nema osnovne škole. Naša je procjena da jedna osnovna škola dolazi na oko 2,5 seoska naselja. No, da li taj podatak nešto znači? On uistinu sam po sebi mnogo ne kaže, ali posvjedočuje barem to da iz većine jugoslavenskih sela djeca moraju putovati u drugo mjesto da bi pohađala osnovnu školu. Koliko (vremenski i prostorno: koliko) i kako putuju, to nas ovdje ne interesira. O razdaljinama može se grubo zaključivati na osnovu podataka o četvornim kilometrima koji »okružuju« svaku školu. Ni broj stanovnika na jednu osnovnu školu ne govori mnogo, jer stanovnici mogu npr. biti gusto naseljeni na jednom prostoru, a škola može biti **velika**, pa je situacija zadovoljavajuća. Uz to, stanovništvo se od jednog do drugog kraja razlikuje po dobnoj strukturi, pa je tamo gdje, recimo, ima mnogo djece i situacija nepovoljnija. Ipak, kada bismo kombinirali sve kriterije (mi smo ih inače uzeli desetak i sveli na normalizirano značenje), došli bismo do zapažanja da je mreža osnovnih škola najpovoljnije distribuirana u Sloveniji, iako tamo na pet naselja dolazi jedna škola.

Osnovna je škola, međutim, ostala ideal svakog našeg sela, iako prvobitno, kada je ona **nastajala**, inicijativa za njeno nastajanje nije potekla od samog sela.² Selu je svojedobno trebalo vremena da uvidi neophodnost ove institucije, koja je činila da »čovjek nije slijep kod zdravih očiju«, a potom se negdje dva stoljeća, negdje jedno, a negdje i manje, naprezalo da ju stekne, podigne, osigura. Ne možemo sa sigurnošću reći da mnoga sela još ne **očekuju** osnovnu školu, odnosno da je više ne zahtijevaju, uporedo kada mnoga druga sela **gube** školu i opet ostaju bez nje, s odobravanjem ili uz protest.

Počeci školstva u našem selu vezani su za ulogu crkve, kako katoličke tako i pravoslavne, a manje muslimanske. Crkva, istina, nikada nije težila za tim da seoski puk **prosvijetli** znanjem nego za tim da ga učvrsti u vjeronvanju, ali je oduvijek imala potrebu da priprema svoj kadar, koji će znati čitati, pjevati i deklamirati crkvene knjige, a kasnije je nastojala da osigura sebi i monopol laičkog obrazovanja, kako bi tim putem očuvala ili pojačala svoje pozicije i političke interese.³ U tim je nastojanjima muslimanska crkve-

¹ SGJ 1964, str. 651–652.

² Za sociologiju sela bila bi vrlo poželjna obrada historije školstva i pismenosti u našem selu, jer su upravo ovi činioči bili uzročnici mnogo čega što je selo doživjelo u novije doba. Počeci osnovnog školstva u pojedinim našim krajevima djelomično su obrađeni u slijedećim radovima: Antun Cuvaj, **Grada za povijest školstva**, Zagreb 1912; Mirko Ležaić, **Prošlost i sadašnjost osnovne nastave u Dalmaciji**, Split 1922; Antun Klodić-Sabladovski, **Povijest školstva u austrijskom primorju**, Narodna prosvjeta, Pula 1919; Ivan Ivanić, **Srpske manastirske, seoske i varoške škole u Turskoj**, Godišnjica Nikole Čupića XXXII, Beograd 1913; Miladin Nikacević, **Sirenje naše pismenosti u Staroj Srbiji i Makedoniji**, časopis Južni pregled, Skoplje 6–7/1939; Obradović Drag. S., **Prosvetne prilike u južnoj Srbiji**, Glasnik profesorskog društva, Beograd 1925; **Organizacija narodnih škola u Bosni i Hercegovini**, časopis Južni pregled, Skoplje 6–7/1939; **Peasant Renaissance in Yugoslavia**, London 1952; **Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj**, Zagreb 1958.

³ »Tako dugo dok su seljaci pokorno slušali pouke svojih dušebrižnika, crkva nije smatrala mudrim i potrebnim pružati im nešto više od vrlo jednostavnog odgojnog obučavanja.« (Rout Tronton, cit. dj., p. 88).

na organizacija zaostajala za katoličkom i pravoslavnom, jer se općenito odnosi odbojno prema svakom znanju osim prema znanju korana napamet. Katolička je crkva i na ovom području ispoljavala najviše dinamike, težeći da u nekim krajevima (naročito u Sloveniji) selo zadrži pod svojom punom kontrolom putem škola (intelektualna kontrola), privrednih združuga (privredna kontrola) i političkih organizacija, klerikalnih partija (politička kontrola), u čemu je sve do pobjede socijalističke revolucije imala puno uspjeha, a i danas se opažaju jasni tragovi njene nekadašnje svestrane kontrole nad selom. U drugim je krajevima katolicizam nastupao militantno za stjecanje i proširenje svojih pozicija u vjerski heterogenim sredinama, kao npr. u Bosni i Hercegovini, gdje su katolički redovi osnivali prve seoske škole da bi tobože bile »žarišta svjetlosti u okolnoj pomrčini«, ili na tlu Kosova i Metohije i Makedonije, gdje je ta crkva nastojala ojačati svoje oaze i privući labilne pripadnike drugih vjeroispovijesti.⁴ I srpska je pravoslavna crkva ispoljavala slične ekspanzionističke ambicije služeći se školstvom, što se svojedobno najviše ispoljilo u Makedoniji, gdje je trajala borba za utjecaj na mase između grčke, bugarske i srpske pravoslavne crkve, te katoličke crkve.

U crkvenoj je politici u odnosu na školstvo bilo u prošlosti i niz pozitivnih elemenata, a naročito tamo gdje je i sama crkva favorizirala narodni jezik u prosvjeti i tako objektivno sa svoje strane kočila pokušaje germanizacije, talijanizacije, mađarizacije, grkizacije. Zahvaljujući prosvjetnim akcijama crkve u slovenskom selu u XVIII vijeku i ranije,⁵ mogao se kasnije relativno brzo proširiti i stabilizirati svjetovni sistem školstva, čime onda treba objasniti i činjenicu da je tri četvrtine Slovenaca bilo pismeno već početkom ovog stoljeća.

Inicijative državnih aparata i same građanske klase za uspostavljanje osnovne školske naobrazbe u selu ispoljile su se u našim krajevima relativno kasno, u drugoj polovici XIX stoljeća (krajevi koji su bili u Austro-Ugarskoj i Srbija, a donekle i Crna Gora) ili tek u početku ovog stoljeća (krajevi u sastavu turske imperije). Istina bilo je oaza gdje se svjetovna prosvjetna inicijativa ispoljila i znatno ranije, kao npr. u krajevima koji su došli pod vlast Francuza.⁶ Na području Austro-Ugarske svjetovni sistem osnovnog školstva zakonom je proklamiran 1869, a u Srbiji 1888. Dok su u krajevima pod Austro-Ugarskom osnovne škole bile otvarane i ranije (npr. u Hrvatskom zagorju), u Srbiji gotovo i nije bilo seoskih škola prije 1850.

Godine 1919. bilo je u Jugoslaviji 5.600 osnovnih škola, dok ih je 1940/41. bilo 9.169. U novoj je Jugoslaviji otvoreno 5.290 ili 38% svih današnjih osnovnih škola. Pri tom treba napomenuti da su cijele etničke grupe, kao šiptarska, tek u socijalističkom poretku dobile škole na svom jeziku.

⁴ U selu Stubli (Skopska Crna Gora) otvorena je još 1846. katolička osnovna škola na šiptarskom jeziku (At. Urošević, *Prva škola za naše katolike u Letnici*, časopis Južni pregled, Skopje 10/1936, cit. prema Mark Krasnići, *Društvenogeografske promene na Kosovu i Metohiji*, Priština 1963, str. 263).

⁵ Kao što smo posredno naglasili, crkvena su prosvjetna nastojanja bila motivirana suzbijanjem političkih opasnosti po crkvu, koje su donosile građanske prosvjetiteljske, a kasnije i socijalističke revolucionarne teorije koje su prodirale i u zaostale seljačke mase. Izvor je svih prosvjetnih inicijativa katoličke crkve još u njenoj ideološkoj ofenzivi, nazvanoj protureformacija.

⁶ Mirko Ležaić, *Prošlost i sadašnjost osnovne nastave u Dalmaciji*, str. 25-34.

Većina je osnovnih škola danas četverorazredna — 8.662, peterorazrednih je 750, šesterorazrednih 557, a osmorazrednih 4.518.⁷ Da li je osnovnih škola dovoljno u selu? Na ovo je pitanje teško odgovoriti. Danas sva seoska djeca imaju mogućnost da pohađaju osnovnu školu, štaviše ona su dužna da je pohađaju. No za dio te djece postoje poteškoće, jer moraju naporno putovati između kuće i škole. Najveće razdaljine koje učenici prevaljuju od kuće do škole i obratno iznose do 20 km (učenici u nekim planinskim predjelima Bosne, zapadne Srbije i Crne Gore). U poslijeratnom je vremenu i najmanje selo htjelo i gradilo školsku zgradu, no danas neke od tih škola zjape prazne, budući da nema djece školskog uzrasta ili ih je premali broj, nema učitelja ili su zatvorene i iz drugih razloga.⁸ Još uvijek mnoga sela traže školu i hoće da je podižu, ne obazirući se na dokaze o nesvrishodnosti njihovih zahtjeva, s obzirom da je za društvo jeftinije a za djecu nije u većoj mjeri tegobno da se školu pohađa u susjednom naselju.

STAVOVI SEOSKIH RODITELJA PREMA ŠKOLOVANJU DJECE

Dobar dio seoskih roditelja u prošlosti je pružao, pogotovo u nekim krajevima, otpor školovanju vlastite djece, pa čak i danas taj otpor nije rijedak. Ponegdje se izbjegavalo ili se izbjegava slati samo žensku djecu, neki roditelji žele da im u školu ide jedno ili dvoje, ali ne i sva njihova djeca, drugi se pozivaju na ekonomske i zdravstvene razloge itd. Selo, dakle, sve do danas ne prihvaća osnovnu školu jednodušno. Ono nije homogeno u svojem stavu prema neophodnosti i svrshodnosti školovanja mladog naraštaja. Pretežno je željelo školu i ulagalo silnu energiju da do nje dođe, ali se školi i odupiralo. Otpor je u današnje doba marginalan i na putu definitivnog iščezavanja.⁹

Seoski su roditelji svoj stav prema školi zauzimali zavisno od toga kako sagledavaju budućnost vlastite djece. Ako su smatrali da djeca treba da ostanu na zemljišnom porodičnom gospodarstvu i ponavljaju onaj životni put kojeg su oni sami imali, ili ako su bili uvjereni da djeca nemaju prilike da napuste gospodarstvo i u životu steknu društveni položaj drugačiji od njihovog, oni su se protivili odlasku djece u školu ili su barem bili ravnodušni prema tome. Opći se stil rezoniranja svodio otprilike na ovo: kada smo mi mogli živjeti i raditi bez škole mogu i naša djeca. Obrazovanje je, mislili su roditelji, izvan porodice i gospodarstva nepotrebno, suvišno, nefunkcionalno. Korisnije je da dijete stječe **radni** odgoj na gospodarstvu, gdje je ono inače potrebno te se od malih nogu pretvara u **novu radnu snagu**. Naravno, da je seljak u ovakvo svoje rezoniranje unosio i svoj iskustvom stečeni pesimizam, a ponekad i prezrivu podrugljivost prema kolotečinama života koje nisu identične njegovoj.¹⁰ Naročito je stav o nefunkcionalnosti školovanja

⁷ Osnovne i srednje škole — početak 1962/63., statistički bilten 268, str. 6. Ovi su podaci starijeg datuma od onih u našoj tabeli, pa odatle ni njihov zbroj ne daje 14.459.

⁸ Početkom šk. g. 1962/63. nije privremeno radilo 336 osnovnih škola i to 93 u Srbiji, 51 u Hrvatskoj, 80 u Sloveniji, 56 u Bosni i Hercegovini, 26 u Makedoniji i 30 u Crnoj Gori. Razlozi su bili: nema nastavnika 207, nema zgrade 9, nema učenika 36, reorganizacija 84. Izvor isti kao i u prethodnoj bilješci, str. 6.

⁹ U Srbiji je jedan zakon još 1882. predviđao stroge mjere protiv roditelja koji ne šalju svoju djecu u školu, pa ipak je u osnovnu školu 1902. išlo manje od polovine na to obavezne muške djece, a da se o ženskoj i ne govori.

¹⁰ Klasičnu ilustraciju ovoga nalazimo u stihovima iz Reljkovićevoeg »Satira-: »Ni moj baba nije znao štiti, al' je moga malo bolje piti-«.

dolazio do izražaja u odnosu na žensku djecu, što opet treba objasniti stoljećima učvršćivanim shvaćanjima da je položaj žene kao kućne robinje njen prirodni položaj. Naprotiv, ukoliko je seoski čovjek budućnost svoje djece zamišljao različito od vlastite, on je rado slao djecu u školu i čak se svim silama zalagao da svojoj djeci omogući stjecanje pismenosti i svih onih znanja koja škola donosi. Funkcionalnim je smatrao izvanporodični i netradicionalni odgoj samo ukoliko on omogućava socijalnu pokretljivost, promjenu društvenog položaja, koja za seljaka uvijek znači vertikalnu socijalnu pokretljivost, odlazak u »više slojeve«. U uvjetima, kada je seljačko gospodarstvo opstojalo u autarhičnom položaju, nesposobno da se koristi naukom i samo živi na ekonomskoj računici, na školsko obrazovanje nije se ni moglo gledati kao na sredstvo za unapređenje samog seoskog načina života, nego isključivo kao na sredstvo za bijeg od takvog života.¹¹ Upravo to nam i objašnjava fenomen da je osnovna škola šire prihvaćena, a njena mreža potpunija i učinak veći u onim našim seoskim sredinama, koje su i siromašnije i pokretljivije, manje oslonjene na gospodarstvo i prisiljene da sredstva za egzistenciju više traže izvan gospodarstva i poljoprivrede (kao npr. Slovenija, Dalmacija i Hercegovina, zapadna Srbija, Crna Gora, primorski pojas u cjelini).

Jedino ovakvim tumačenjem možemo adekvatno objasniti i činjenice, da se danas, kada školska mreža nije više nerazvijena i kada je svakom seoskom djetetu škola, uz manje ili veće dnevne napore, dostupna, formiraju nove tisuće analfabeta, da je osipanje seoske djece iz osnovne škole veliko, da ima mnogo ponavljača i da mnoge roditelje u nekim krajevima nikakve kazne ne mogu natjerati da svoju djecu šalju u školu.¹²

Na jugoslavenskom se tlu nije u iole znatnijem broju pojavio školovani, obrazovani seljak, poljoprivrednik. Onaj tko se školuje i odlazi iz sela i sa gospodarstva. Tako je bilo u prošlosti, tako je i danas. Dok se u socijalističkom sektoru poljoprivrede povećava broj stručnih i adekvatno obrazovanih radnika i službenika, na seljačkom gospodarstvu ne ostaje ni jedan školovani potomak koji bi se eventualno bavio proizvodnjom.¹³

Kada tome pridodamo podatke o još uvijek aktualnoj rezistentnosti dijela seoskog društva prema školskom obrazovanju, zatim podatke o negativnom selektivnom učinku migracija (profesionalne i prostorne koja prvu slijedi), onda ćemo lakše shvatiti i činjenicu da je razina i obuhvatnost pismenosti među današnjom seoskom populacijom niska, iako je pred dvije-tri decenije bila kudikamo niža, te je većina seoskog stanovništva bila nepismena.

¹¹ »Obrazovanje je težilo da bude sredstvo za izdizanje iznad seljačkog života, a ne sredstvo za njegovo unapređivanje i razvijanje.« (Rout Tronton, cit. dj., p. 97).

¹² Postotak od broja učenika upisanih u prvi razred koji završavaju osmogodišnju školu povećan je od 50,2 u 1958/59. na 46,4 u 1962/63. godini. Dakle, još uvijek niti pola mlade generacije ne završava potpunu osnovnu školu. Za vrijeme popisa stanovništva 1961. u cijeloj je zemlji bilo nepismeno 4,4% djece i omladine od 10 do 14 godina, a 6,4% omladine između 15 i 19 godina. Zabrinjavaju podaci o analfabetizmu omladine u Bosni i Hercegovini i na Kosovu i Metohiji. U Bosni i Hercegovini bilo je 1961. g. nepismeno 10,4% lica starih od 10 do 14 godina, a 16,1% lica starih od 15 do 19 godina. Na Kosmetu u prvom je uzrastu nepismeno 11,1%, a u drugom 18,2% lica.

¹³ Seljačka su djeca u prošlosti često prolazila životni put Ivice Kičmanovića iz romana Ante Kovačića »U registraturi«. Pa i onda, kada su postajala elitnim intelektualcima, selu su vrlo rijetko vraćala dug za prve životne korake i pozitivne impulse koje im je ono pružalo. Svaki put u srednju ili višu školu svog djeteta smatralo je samo selo putem spasenja i pretpostavljalo definitivni rastanak sa selom kao jedino moguće i shvatljivo rješenje. Selo je na taj način više od jednog stoljeća gubilo najinteligentniji i najenergичniji dio svojih mladih naraštaja, a za uzvrat nije dobivalo gotovo ništa. Možda se upravo u ovome krije objašnjenje za siromaštvo i sirovost kulturnog života i inicijativa u našoj seoskoj sredini, a koji su i danas, i pored sveg napretka, dovoljno evidentni.

PISMENOST I DRUGI UČINCI OSNOVNE ŠKOLE U SELU

Preostaje nam da se vrlo letimično osvrnemo na glavne učinke osnovne škole kao najrasprostranjenije, i najpotrebnije, društvene institucije u selu. Ona je, istina, pomogla i pomaže da selo neprestano gubi svoje najvitalnije i intelektualno najspremnije pojedince. No to je ipak vrlo pozitivna pojava, jer — samo selo ne bi moglo revolucionirati vlastite životne uvjete, naprotiv ono se u krajnjoj liniji i samo emancipira srazmjerno tome koliko se od skučenih uvjeta života u njemu emancipiraju njegove najvitalnije snage!

Škola je u selu od samog početka bila činilac integracije seoske sredine u globalno društvo. Ona je prenosila elementarne znanstvene i tehničke tekovine, usađivala mladim naraštajima spoznavanje kauzalnosti i u prirodi i društvu namjesto tradicionalnog prihvaćanja predrasuda, donosila u selo nove riječi i pojmove, širila vidokruge, bila posrednik nacionalne propagande i nosilac indoktrinacije vladajućim ideologijama.

Škola je postajala mjesto, gdje je seosko dijete počelo dnevno provoditi svoje vrijeme, a to je za njega ipak značilo ulaženje u jedan poseban svijet, pripadnost posebnoj društvenoj sredini u samom selu, sasvim različitoj od porodične sredine, gospodarstva i komšiluka, za koje je inače bio vezan sav njegov preostali život. Upravo ovom novošću i posebnošću škole i školskog obrazovanja u selu mogu se objasniti i poteškoće na koje seosko dijete nailazi dok **prima** školsko obrazovanje. Školska mu nastava nastoji predočiti pojmove, predodžbe i nazive stvari, prostora i pojava, koje ono ne susreće u svom životnom krugu i o njima obično ne stječe ni spoznaje putem obiteljskog odgoja i seoske usmene tradicije. Seosko dijete nema prilike da se upozna s mnogim tekovinama znanosti i tehnike i mimo odnošno prije školskog obrazovanja, dok je gradsko dijete u mnogo povoljnijem položaju: njegov životni prostor nije tako ograničen i izoliran.¹⁴ Osim toga, škola je po samoj svojoj prirodi prenositelj »gradskih« znanja, načina mišljenja i kriterija. Stoga seosko dijete u većoj mjeri nego gradsko stječe **knjiško** znanje, dakle znanje koje je previše **posredovano**, pa je ono prisiljeno da više i »buba«, uči napamet i poima mehanički i šablonski. Kvalitet nastave u seoskim osnovnim školama je uvijek zaostajao za onim u gradskim školama, budući da one imaju i slabije nastavnike, slabiju opremu, manja sredstva. Ove **nepovoljnosti** školskog obrazovanja za seosko dijete u prošlosti su bile mnogo izrazitije nego što su to danas.¹⁵ Novine, radio,

¹⁴ Grad je ambijent ispunjen tehničkim tekovinama, u njemu je koncentrirana intelektualna proizvodnja i svaki se pojedinac mora prilagodavati mnoštvu vlastitih uloga. Gradsko dijete spontano upoznaje mnogo više ljudskih tekovina nego seosko, seosko dijete, za uzvrat, neposredno se susreće sa biljnim i životinjskim svijetom, tlom, suncem, oborinama i svime što inače donosi »život u prirodi«. Stoga i u zreloj dobi ostaju tragovi ove različitosti senzacija u djetinjstvu, koji konstituiraju stanovite razlike socijalnopsihičkog lika onih koji potječu iz sela i onih koji potječu iz grada. Socijalna psihologija, na žalost, gotovo da nije ispitivala te razlike, ako se izuzme njen stanoviti interes za akomodaciju došljaka iz sela gradskoj socijalnoj organizaciji.

¹⁵ Seosko je dijete, naime, još u nedavnoj prošlosti svaku spoznaju koju mu je škola nudila teže poimalo, budući da u seoskoj sredini nije bilo gotovo nikakvih tehničkih tekovina, ako se takvima ne smatraju i predmeti seljačke kućne industrije i vještine u tradicionalnoj agrarnoj proizvodnji, u seoskom rječniku nije bilo »urbaniziranih« izraza, seoski čovjek nije bio toliko pokretljiv, nije bilo profesionalne heterogenosti itd. A uz to, i nastava je bila uglavnom samo verbalna, a ne i eksperimentalna. O tome nam npr. svjedoče i uspomene Svetozara Markovića o školovanju u seoskoj osnovnoj školi, koje su ga potakle na ovaj zaključak: »... ali mogu smelo kazati da iz naših seoskih škola izlazi od pedeset jedan koji ume čitati i pisati kako valja.« (Svetozar Marković, **Kako su nas vaspitavali**, Sabrani spisi I, Beograd 1960, str. 32).

televizor, intenzivno komuniciranje sela s gradom, velika prostorna i socijalna pokretljivost seoskog stanovništva, sve veća **tehnizacija** i seoskog života, kao i denaturalizacija potrošnje te, najzad, činjenica da je starije stanovništvo u selu većim dijelom **pismeno** utječu na to da i seosko dijete stječe razna znanja prije škole i mimo nje, pa se tako mnogo lakše prilagođava i školskom obrazovanju. Ipak, seoska djeca mnogo teže i slabije npr. uče **strane jezike** u osnovnoj školi, jer cijela seoska sredina, za razliku od gradske, ne stvara važne preduvjete za to učenje.¹⁶

Glavni učinak osnovne škole u selu, kao uostalom i u gradu, sastoji se u **opismenjavanju**. Ona sve do danas pruža mali kvantum proizvodnih i drugih znanja, a srž onog što pruža svodi se na znanje **čitanja, pisanja i osnovnog računanja**. Pismenost seoskih stanovnika bila je osnovni preduvjet za većinu suvremenih kulturnih tekovina u selu, jer tek tada kada se u selu proširila pismenost mogle su se pojaviti i knjige, pisma, kalendari, molitvenici, novine, plakati, mogli su cirkulirati pisani dokumenti i zasnivat se formalni, ugovorni odnosi. Nepismena sredina ne može konzumirati kulturne tekovine koje se ne prenose **neposredno**, susretima ljudi licem u lice i usmenom riječju. A to znači da se u takvoj sredini ne može razviti ni sistem posrednih interakcija i formalnih grupa, a niti složenija socijalna struktura i društvena podjela rada. Ako, dakle, zbog ovih razloga pismenost promatramo kao neki opći indikator stupnja preobrazbe i kompleksnosti samog seoskog načina života, te ako s tim povežemo sadašnju rasprostranjenost pismenosti među seoskim stanovništvom u Jugoslaviji, doći ćemo do zaključka o velikoj raznolikosti od jednog do drugog područja. Dok je u Sloveniji osnovna pismenost vrlo visoka, ravna onoj u najrazvijenijim, industrijaliziranim i urbaniziranim zemljama, na Kosovu i Metohiji i u Bosni i Hercegovini stanovništvo starije od 35 godina pretežno je nepismeno, a i unutar mlađeg stanovništva nepismenost je znatna. Već na osnovu ovoga mi bismo mogli zaključiti, da je i razina integracije seoskog društva u globalno u Sloveniji najveća, te da je tamo i društvena struktura u selu u najvećoj mjeri heterogena, dok se naprotiv na Kosmetu i u Bosni i Hercegovini izoliranost sela najviše sačuvala.¹⁷ I doista, osnovanost ovoga zaključivanja potvrđuju i svi ostali pokazatelji o seoskom životu na ta tri područja.

Pismenost u našem selu, pa i ona najelementarnija, još nije postala opća činjenica, odnosno nepismenost nije dovoljno, a kamoli potpuno ustuknula pred njom. Uz to, i vrlo veliki dio pismenih ne posjeduje zadovoljavajući nivo znanja čitanja i pisanja, te se samo uvjetno može smatrati opismenjenim.

¹⁶ Gradski rječnik obiluje stranim izrazima; one se čuju i na radiju, filmu, televizoru, gramafonu, magnetofonu. Gradski roditelji i sami često znaju strane jezike, jer su ih učili u procesu višeg ili srednjeg obrazovanja ili na drugi način, gradska djeca imaju i kućne učitelje ili pohađaju posebne škole i tečajeve stranih jezika. Ona imaju i mnogo više slobodnog vremena itd. Seoska djeca su u pravilu pastiri i uče dok paze stoku na paši. Razumljivo je da ona s obzirom na takav svakodnevni ambijent teže pamte i usvajaju riječi i pravila stranih jezika, kao što i uopće imaju manje povoljne uvjete za učenje.

¹⁷ Nepismeni seoski čovjek osuđen je na mnogo statičniji život nego pismeni. Nepismena seoska sredina mnogo se teže urbanizira i gotovo je imuna na utjecaje sa strane.

*Struktura stanovništva starog 10 i više godina prema pismenosti
i školskoj spremi*

Obilježje	Jugoslavija	Bosna i Hercego- vina	Crna Gora	Hrvatska	Makedo- nija	Slovenija	Srbija		
							uže pod- ručje	Vojvo- dina	Kosovo i Meto- hija
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Pismeni	70,3	67,5	78,3	87,9	75,5	98,2	77,0	89,4	58,9
Nepismeni	19,7	32,5	21,7	12,1	24,5	1,8	23,0	10,6	41,1
Ukupno nepismeni	100	100	100	100	100	100	100	100	100
10—19 godina	5,1	11,6	3,0	1,9	5,1	0,9	3,3	2,6	13,4
20—34 godina	13,0	24,7	10,3	5,0	16,5	0,8	12,4	6,5	36,2
35—64 godina	29,1	53,9	37,2	17,3	40,1	1,9	35,4	14,3	64,5
65 i više, kao i nepoznato	43,9	70,4	60,3	34,4	62,6	5,8	56,2	24,4	89,0
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Bez školske spreme	33,3	51,4	36,1	24,4	36,8	10,4	35,9	24,3	57,0
Četiri razreda	48,5	37,4	47,4	54,9	49,7	54,3	47,5	55,2	34,7
Osam razreda	7,3	4,0	6,8	7,8	7,0	17,6	5,8	8,0	4,4
Srednja škola*	9,3	6,3	8,0	11,2	5,2	15,6	8,9	11,1	3,2
Visoka (viša) škola	1,3	0,8	1,4	1,5	1,1	1,5	1,7	1,1	0,5

Izvor: SGJ 1964, str. 354.

* U srednje su škole uvrštene i škole za kvalificirane radnike i škole učenika u privredi.

U tabeli vidimo da su postoci onih koji nisu završili četverorazrednu osnovnu školu znatno veći od postotaka onih koji nisu pismeni. Naime, mnogo je onih koji znaju čitati i pisati, budući da su završili samo jedan, dva ili tri razreda osnovne škole ili su drugim putem naučili čitati i pisati (tečaj za opismenjivanje, samouci). Na takva lica otpada u cijeloj zemlji 13,6% stanovnika starijih od 10 godina, a po republikama i pokrajinama: u Bosni i Hercegovini 18,9%, u Crnoj Gori 14,4%, u Hrvatskoj 12,3%, u Makedoniji 12,3%, u Sloveniji 8,6%, na užem području Srbije 13,9%, u Vojvodini 13,7% i na Kosmetu 15,9%. To je u stvari **polupismeno** stanovništvo. Može se smatrati da upravo među takvim licima u vrlo visokoj mjeri vlada tzv. funkcionalna nepismenost.¹⁸ Isto se tako sa velikom sigurnošću može pretpostavljati da se i gro nepismenog i gro polupismenog stanovništva nalazi u selu, a da je gotovo sve takvo stanovništvo seoskog porijekla.¹⁹ Uostalom,

¹⁸ Smatra se npr. da i u Sjedinjenim Američkim Državama ima desetak milijuna funkcionalnih analfabeta. Oni su išli u školu ili na druge načine stjecali pismenost, ali je kasnije nisu dovoljno primijenili, tako da je ona kod njih potpuno zakržljala, te su praktično nepismeni. U našim seoskim prilikama mnogi pojedinci nakon što se vrlo nepotpuno opismene ništa kasnije ne čitaju i ne pišu, ne primjenjuju svoju ionako skromnu pismenost i razumljivo je da je onda ubrzo izgube. To se naročito odnosi na seoske žene.

¹⁹ Većina sadašnjeg stanovništva u našim gradskim naseljima doselila se iz sela, pa već ta činjenica upućuje na zaključak da je iz sela došao i gro gradskih analfabeta. U Beogradu danas ima 65.000 nepismenih, u Zagrebu 12.000, u Zenici 6.500 itd. Brza industrijalizacija u poslijeratnom vremenu omogućavala je i mnogim nepismenim licima da se zaposle u tvornicama i drugim poduzećima. Čak ima i visokokvalificiranih radnika koji su nepismeni! Evo uostalom nekih primjera: »Broj nepismenih u industrijskim i rudarskim organizacijama je veliki, na primjer, u rudniku Kakanj 1.360, rudniku soli Tuzla 1.100, železari Smederevo 340, drvnom kombinatu Novi Sad 500 itd. Problem je utoliko veći što **potpuno nepismenih** radnika ima i u redovito kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika, na primer u železari Smederevo 149 KV i 17 VK, a u drvnom kombinatu Novi Sad 147 KV i 14 VK radnika.« (*Ekonomska politika* br. 640 od 4. VII 1964).

potvrđuju to i uporedni podaci o **školskoj spremi** poljoprivrednog (podacima o **nepismenosti** poljoprivrednog, kao i seoskog stanovništva ne raspoložemo) i nepoljoprivrednog stanovništva (odnosi se samo na aktivna lica):

Struktura poljoprivrednika i nepoljoprivrednika po školskoj spremi u Jugoslaviji 1961. g.

Školska sprema	Poljoprivrednici	Nepoljoprivrednici
Ukupno	100	100
Bez škole	37,6	9,2
Četiri razreda	57,8	43,8
Osam razreda	3,6	13,3
Srednje škole*	0,9	27,2
Visoke (više) škole	0,0	5,2

Izvor: Gorčin Pecelj, Nivo školskog obrazovanja stanovništva Jugoslavije — prema podacima popisa 1961, časopis Stanovništvo 2/1963, str. 186—223.

* U srednje su škole uvrštene i škole za kvalificirane radnike i škole učenika u privredi.

Podaci iz ove tabele samo potvrđuju ono što smo već naprijed konstatali: u položaju poljoprivrednika ne ostaju oni koji imaju neku srednju školu, a da se o visokoj ili višoj i ne govori. U stvari 1961. godine bilo je svega 6,2% aktivnih lica čije je zanimanje bilo poljoprivrednik, ribar ili šumski radnik, a završili su srednju školu, dok takvih lica koja su završila visoku ili višu školu uopće nije bilo.

U nekim lokalnim sredinama nepismenost je još uvijek upravo enormna. Tako je npr. u općini Mališevo nepismeno 56,9% stanovnika, u općini Zjum 55%, u općini Orlane 53,9%, u općini Glogovac 53,1%, u općini Kačanik 51,3% (sve su ove općine na Kosovu i Metohiji), a u općini Skender-Vakuf čak 59,8% ili u općini Kotor-Varoš 52,7% (obje općine u Bosni). Nepismenost je daleko proširenija među ženskim nego među muškim stanovništvom, a također među uzdržavanim u odnosu na aktivne, budući da upravo žene čine većinu uzdržavanih. U općini Skender-Vakuf nepismeno je 82,6% žena, u općini Kotor-Varoš 73,3%, u općini Mališevo 72%, u općini Glogovac 71,8% itd. A nema sumnje da znatno veći analfabetizam seoske žene u odnosu na muškarca usporava i ometa njenu privrednu, društvenu i kulturnu emancipaciju.

Prednji podaci o stupnju pismenosti opravdavaju zaključak da je osnovna škola kao jedna od najvažnijih institucija u našem selu tek polovično ostvarila svoju društvenu ulogu među sadašnjim seoskim stanovništvom. To je posljedica kako nedovoljne razvijenosti mreže osnovnih škola sve do najnovijeg vremena²⁰ tako i nesklonosti samog seoskog stanovništva na nekim područjima da svoje mlade naraštaje upućuje u školu. Treba očekivati da će tek za dvije slijedeće decenije analfabetizam uglavnom iščeznuti iz sela.

²⁰ U Makedoniji je 1912. bilo 80 učitelja na četvrt milijuna djece koja su bila obavezna ići u školu, tako da je tek svako deveto seosko dijete moglo ići u školu. (Obradović Drag. S., **Prosvetne prilike u južnoj Srbiji**, Glasnik profesorskog društva, Beograd 1925).

Međutim ni tada većina seoskog stanovništva neće imati osmogodišnju osnovnu naobrazbu.²¹ A to je nepovoljna činjenica, budući da se neće potpuno ostvariti važan preduvjet za svestranu kulturnu transformaciju sela.²²

Škola u selu ima mnogo sporednih funkcija, pored ove osnovne koja se sastoji u opismenjivanju. Premda je uvijek ostala relativno udaljena od poljoprivrede, odnosno malo je činila u pravcu obrazovanja novih naraštaja za proizvodne zadatke u samom selu i poljoprivredi, osnovna je škola u selu ipak prenosila na učenike i okolinu i izvjesna znanja i navike iz agrotehnologije. U vremenu do rata škole su redovno imale svoje **školske vrtove**, u kojima su se djeca obučavala za poneki poljoprivredni posao. I danas vrtovi imaju izvjesnu, iako manju, ulogu. Vrlo su značajne **školske zadruge**, od kojih su mnoge doživjele pravi procvat u posljednjih pet-šest godina.²³ Škola je u pravilu još uvijek i **središte** kulturnog, zabavnog, sportskog života u seoskoj sredini. Ona priprema priredbe, izložbe, takmičenja, stvara razne dječje družine i zborove. Njeni su nastavnici po tradiciji pokretači i nosioci kulturnih i društvenih pothvata u selu, a od njih to svi i očekuju.²⁴

²¹ Među poljoprivrednicima danas ima oko 5% lica koja imaju osmogodišnju osnovnu naobrazbu, a među nepoljoprivrednicima oko 16%. Već smo (u bilješci 12) naveli podatak da samo 46,4% na školu obavezne djece završava sada osmi razred. U neposrednoj će budućnosti taj postotak porasti možda i na 80%, ali će većina nastavljati obrazovanje u srednjoj školi i smještati se u grad. Naprotiv, uglavnom u selu će ostajati oni koji neće završiti potpunu osnovnu školu, a samo manjina onih koji će je završiti.

²² Osmogodišnje osnovno obrazovanje treba u suvremenim prilikama smatrati minimalnim uvjetom ne samo za svaku profesiju, pa i za onu na privatnom zemljišnom gospodarstvu, nego i za punije provođenje slobodnog vremena i učestvovanje u bilo kojem vidu društvenog i kulturnog života.

²³ Učeničkih zadruga u osnovnim školama bilo je 1960/61. g. preko 6.000, a imale su više od 600.000 članova. Velika većina tih zadruga djeluje u seoskim školama i bave se nekim oblikom poljoprivredne i kućne proizvodnje. One gaje cvijeće, povrće, perad, gljive, skupljaju šumske plodove i ljekovito bilje i slično. Njihova je uloga višestruka: u njima se djeca upoznaju sa suvremenom tehnologijom u nekoj prizvodnji, stječu radne navike, uče se ekonomičnom poslovanju, primjenjuju načela samoupravljanja i demokratičnosti i tako razvijaju svoj socijalitet i smisao za društvenu aktivizaciju i, najzad, stječu sredstva za svoje slobodne aktivnosti i podmirivanje nekih školskih potreba. Evo jednog primjera: »U Baški, na otoku Krku, djeluje školska turistička zadruga. Ona je lani u pet grupa primila po 50 pionira iz unutrašnjosti i pobrinula se za njihov smještaj i prehranu, uredila kiosk sa svojim rukotvorinama, preuzela snabdijevanje knjigama svih daka. Rezultat: pola milijuna dinara dobiti. Mali zadrugari dali su svoj prilog i za postradale u Skopju.« (Borba, 6. VII 1964).

²⁴ Naša ispitivanja u 29 sela u raznim krajevima Jugoslavije su pokazala da su prosvjetni radnici i omladinski aktivni jedini pokretači i nosioci kulturnog i zabavnog života. Sto je selo manje i ima manje društvenih institucija, u njemu su uloga i prestiž učitelja veći. U većim selima pored učitelja žive i pripadnici drugih intelektualnih profesija, ali se oni najčešće ne smatraju pozvanima za neke društvene i kulturne inicijative te više vole živjeti kao izolirana grupa. Karakteristično je i to da su prosvjetni radnici manje društveno aktivni u seoskoj sredini ukoliko ih je više. Mladi učitelji i nastavnici pokazuju manje sklonosti društvenoj djelatnosti nego stariji. Prosvjetni radnici stavljaju pritužbe da ne dobijaju društvena priznanja za svoj rad izvan nastave, pa se iz njega povlače. U cjelini prestiž prosvjetnog osoblja u selima opada, ali je još uvijek velik, naročito u manje razvijenim seoskim sredinama.

Do sličnih zapažanja o ulozi prosvjetnih lica u selima došli su i sociolozi Instituta za sociologiju u Ljubljani. Vidjeti: Janez Jerovšek, **Kultura u komuni**, Kulturni život 1-2/1964, str. 150-184.

Summary

THE PRIMARY SCHOOL AND ITS EFFECTS ON VILLAGE

The primary school is one of the most important social institutions in the village and many useful actions in rural communities are in close connection with it. The author of this article presents the data on geographical distribution of primary schools in particular regions of Yugoslavia. The special attention is given to the history of primary education and literacy in Yugoslav villages: the first inceptions of literacy were related to the role of church (more of catholic and orthodox than of islamic church) and her endeavours for the political domination and control in villages. The state initiative for the establishment of primary education goes back to the second half of the last and the beginning of this century, but the real expansion of the primary education started after the last world war. Taking into account the allembancing net of primary schools at present, it is interesting to follow the genesis of parents attitudes towards the education of their children. In the past many parents were opposing the idea of necessity of schooling their own children. The dominating attitude was that for children is more useful to gain so called working experience and training in operating and running the farm activities and business, and thus become a new labour force. With this idea in mind peasants manifested considerable pesimism towards all walks of life that are not similar to their own. This attitude had very negative consequences, particularly on education of the female children. On the other hand in some regions of the country — particularly in those ones with poor national resources and more mobile population — the prevailing attitude was, that it is necessary to give a child the nontraditional and out-of-family education as a good and safe base for »an entrance into the higher social strata«. According to this thinking the school is comprehended as ways and means for deserting the village. For rural regions this usually resulted in a loss of the most vital individuals with no compensation at all. Here we should look, according to the author, for the roots of nowdays spread opinion that village is not a suitable environment for educated people and therefore never happens that educated descendant returns to his father's estate to take up agricultural occupation.

After presenting some interesting observations on differencies in the course of schooling between the rural and the urban children, the author in a very sistematic way explicates the data on the degree of literacy in particular regions and within particular social groups in Yugoslavia. On the base of these data, he comes to the conclusion that a primary school in our rural enviroment has not yet realized fully its social functions.

Beside its educational function the primary school initiates numerous cultural, entertaining and sport activities in the village. On the contrary to this, its influence on economic life in village is of no significance at all. As forms of such influence the author mentioned school gardens before and school cooperatives after the war.

РЕЗИОМЕ

НАЧАЛНАЯ ШКОЛА ЕЁ РЕЗУЛЬТАТЫ В СЕЛЕ

Начальная школа одна из важнейших видов институций в селе является источником полезных акций в этой среде. Автор приводит данные о широком распределении начальных школ в отдельных районах Югославии. Особое внимание он обращает на развитие грамотности и школьного обучения в наших селах: первые начала грамоты связаны за роль церкви, больше католической и православной чем исламической, что можно объяснить настояниями в смысле политической доминации в селе. Государственная инициатива в проведении начального образования начинается с второй половины прошлого и в начале этого столетия, но первое расширение начальных школ отмечено только после войны. На основании теперешней всеобнятной сети начальных школ интересно наблюдать за генезой и взглядами сельских родителей по отношению к школьному образованию детей. В

прошлом большинство родителей было против школьного образования собственных детей. Преобладало мнение что для детей гораздо полезнее получить рабочее образование необходимое для хозяйства, и это превращается в рабочую силу. При этом крестьянин показывал недоверчивое отношение ко всем видам жизни не подходящих на его жизнь. Особенно отрицательно выявлялось это отношение к школьному обучению женских детей. С другой стороны основалось мнение (особенно в областях бедных натуральными ресурсами и большими колебаниями жителями) что ребёнку надо обеспечить внесемейное и нетрадиционное образование, которое ему позволит выдвинуться в «высокие общественные слои.» Значит, на основании этого мнения, школа явилась бы главным образом - средством для покидания села, отбирала самых способных людей, а село за это не получало ничего. Автор мнения что в этом и внедрили корни и позиции: что село ни в каком случае не является средой подходящей для школьного образования людей и вообще нет случая что бы потомок получивший школьное образование вернулся заниматься сельским хозяйством.

После перечисления некоторых интересных замечаний о различиях между сельскими и городскими детьми которые являются в течение процесса образования, автор очень наглядным способом приводит данные о степени грамотности в отдельных краях и отдельных общественных группациях в нашей стране. На основании этого он заключает что начальная школа в полностью не выполнила свою общественную роль в сельской среде.

Наряду с обучением в грамоте школа в селе инициирует культурного, занимательную и спортивную жизнь. Наоборот, её влияние на промышленные активности в селе незначительное. В смысле видов этого влияния, автор приводит школьные детские садики до войны и школьные задруги после войны.